

ПРО ЗГАРМОНІЗОВАНІСТЬ ТЕРМІНОЛОГІЇ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ФОРМУВАННЯМ, ФІКСУВАННЯМ, ЗБЕРІГАННЯМ ТА ПЕРЕДАВАННЯМ ФАХОВИХ ЗНАНЬ

М. Гінзбург, доктор технічних наук, начальник відділу,
С. Коваленко, провідний інженер (2002—2010),
Інститут транспорту газу, м. Харків

О ГАРМОНИЗАЦИИ ТЕРМИНОЛОГИИ, СВЯЗАННОЙ С ФОРМИРОВАНИЕМ, ФИКСАЦИЕЙ, ХРАНЕНИЕМ И ПЕРЕДАЧЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ

М. Гинзбург, доктор технических наук, начальник отдела,
С. Коваленко, ведущий инженер (2002—2010),
Институт транспорта газа, г. Харьков

THE HARMONIZATION OF TERMINOLOGY RELATED TO THE FORMING, RECORDING, STORAGE AND TRANSMISSION OF PROFESSIONAL KNOWLEDGE

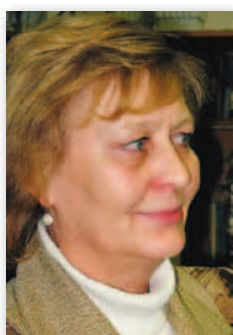
M. Ginzburg, Doctor of Technical Sciences, Department Head,
S. Kovalenko, Lead Engineer (2002—2010),
Gas Transportation R&D Institute, Kharkiv

Будь-яка галузь науки, яка не стоїть на місці, а розвивається, повинна час від часу оновлювати або переглядати свою термінологію. Нові терміни потрібні не лише для нещодавно відкритих речей..., а й для нових понять, що виникли внаслідок нового осмислення вже відомих фактів. Традиційні терміни часто сковують мислення дослідників і можуть стати перешкодою для плідних пошуків¹.

Отто Есперсен «Філософія граматики» [1, с. 393].

М. Гінзбург

С. Коваленко

У статті, ґрунтуючись на засадах, викладених в ISO 704:2009 [2] та ДСТУ ISO 860-99 [3], надано пропозиції щодо згармонізування низки основних понять та термінів, що стосуються формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань. Їхня згармонізованість має велике практичне значення для стандартизації, оскільки є підґрунтям для уточнення класифікації положень нормативних документів (НД) та правил їх викладання.

¹Тут і далі наш переклад із російськомовних і англомовних джерел — М. Г., С. К.

Термінологія² є одним із основних засобів взаєморозуміння та співпраці фахівців, що працюють у тій самій або суміжних предметних сферах. З огляду на це у ДСТУ 3966:2009 однією з вимог до термінів є їхня згармонізованість, тобто узгодженість познач тісно пов'язаних понять з різних предметних сфер [5, п. Г.2, Г.2.9; 3, п. 3.1]. Особливого значення така згармонізованість набуває для міждисциплінарних досліджень, коли представники різних дисциплін, вивчаючи той самий об'єкт, кожне своїми засобами та методами, мають ефективно обмінюватися інформацією. Суттєвою перешкодою на шляху такого обміну може стати розбіжність у термінах — позначках тих самих об'єктів і понять у суміжних предметних сферах.

Однією з таких міждисциплінарних проблем є формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань, які є результатом пізнання матеріального світу, його адекватним відображенням у свідомості³, перевіреним суспільно-історичною практикою і зафіксованим у наукових поняттях, принципах, законах, теоріях тощо знаками природної чи штучної мови. Фрагмент фахових знань часто розглядають як осмислений текст у поєднанні з його розумінням [8, с. 113]. Отже, проблема формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань є міждисциплінарною, її безпосередньо вивчають у філософії, логіці, мовознавстві, психології, інших царинах знань. З огляду на це дуже важливо згармонізувати поняття і терміни, що стосуються зазначеної міждисциплінарної проблеми.

Їхня згармонізованість має велике практичне значення для стандартизації, оскільки, лише ґрунтуючись на цих міждисциплінарних поняттях, можна уточнити класифікацію положень НД та правила їх викладання, наведені в основоположних стандартах ДСТУ 1.1:2001 [9], ДСТУ 1.5:2003 [10], ДСТУ 1.7:2001 [11]. А таке уточнення тісно пов'язане з нагальною потребою швидко переглянути ці стандарти, зумовленою входженням України до світового та європейського нормативного простору.

Мета статті — з огляду на засади, викладені в ISO 704:2009 [2] та ДСТУ ISO 860-99 [3], згармонізу-

²Термінологія (англ. terminology, рос. терминология) — множина познач, які належать до однієї фахової мови [4, п. 3.5.1].

³Свідомість (англ. consciousness, рос. сознание) — функція головного мозку людини, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього матеріального світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому уявному накреслюванні їх і передбачанні наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою, техносферою і суспільством. Свідомість має суспільний характер, оскільки сама людина є суспільною істотою [6, с. 165—166]. Свідомість — складне і багатогранне явище, яке вивчають різні науки: філософія, психологія, соціологія. Основним питанням філософії є питання про відношення свідомості до буття, духовного до матеріального взагалі. Свідомість з погляду психології — вищий рівень організації психічного життя людини, а з погляду соціології — це відображення у духовному житті людей інтересів та уявлень різних соціальних груп і суспільства загалом [7, с. 622]. Свідомість найповніше відбиває специфічні відмінності людини від тварин.

вати основні поняття та терміни, що стосуються формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань.

Як відомо [6, с. 165—166], *свідомість* відображає *матеріальний світ* завдяки відчуженню і мисленню. Структурними елементами свідомості є також емоції, воля, самосвідомість, інтуїція.

Мислення (англ. thinking, рос. мышление) — це опосередковане й узагальнене пізнання людиною предметів, явищ і процесів матеріального світу в їхніх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. Зароджуючись у чуттєвому пізнанні та спираючись на нього, мислення виходить за його межі. Завдяки мисленню людина пізнає те, чого вона не може безпосередньо сприйняти й уявити, доходить до розуміння сутності предметів, явищ і процесів матеріального світу, формує відповідні поняття і практично опановує їх. Якщо чуттєві образи відбивають одиничне і конкретне, то результати мислення — загальне й абстрактне [6, с. 5, 91]. Результатом (продуктом) процесу мислення є *думка*, що відображає матеріальний світ у поняттях, судженнях, умовиводах [12, с. 91], ціннісних оцінках тощо.

Отже, між поняттями *матеріальний світ*, *свідомість*, *мислення* та *думка* мають місце асоціативні зв'язки (рис. 1).

У логіці виділяють два основні відношення думки до об'єкта матеріального світу: *істиннісне* (рос. истинностное отношение) та *ціннісне* (рос. ценностное отношение). У випадку істиннісного відношення відправним пунктом зіставлення думки та об'єкта є об'єкт, тоді як думка — це його опис: *адекватний* (істинний) чи *неадекватний* (хибний). У випадку ціннісного відношення початковою є думка, що її розглядають як візирець (проект), якому має відповідати об'єкт. А відповідність / невідповідність об'єкта візирцю (проекту) характеризують в оцінних поняттях: у разі відповідності — об'єкт уважають *позитивно цінним*, а якщо ні — то *негативно цінним* [13, с. 259; 14, с. 141]. З огляду на це для родового поняття *думка* можна виділити два основні види поняття: *судження* та *ціннісна оцінка* (рис. 1).

Судження (англ. proposition, рос. суждение) — це думка, у якій стверджують або заперечують наявність у предметів, явищ та процесів тих чи тих ознак, властивостей, зв'язків або відношень між ними. Будь-яке знання — це насамперед судження. Судження може бути істинним або хибним. Істинність судження означає, що воно правильно відображає матеріальний світ [6, с. 186]. Судження перебуває в органічному взаємозв'язку з поняттям та іншими формами думки і, разом з тим, якісно відрізняється від них. *Поняття* (англ. concept, рос. понятие) — це одиниця знань, найелементарніша з погляду її будови, опорний пункт пізнання та його проміжний підсумок на певний час. Проте, окремими ізольованими поняттями

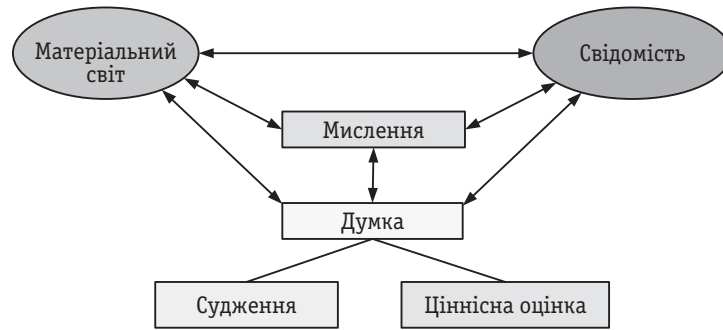

Рис. 1. Поняттєва схема щодо мислення та його результатів

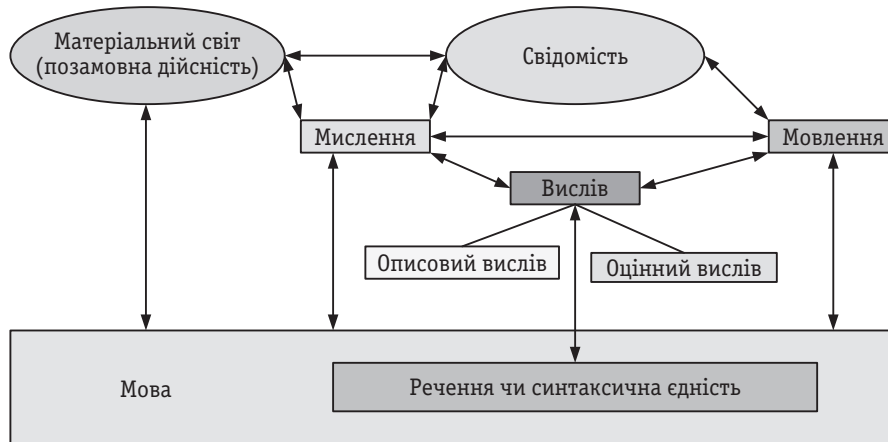

Рис. 2. Поняттєва схема щодо мислення, мовлення, мови

мислити не можна. Поняття є «ущільненою», «прихованою» формою думки, а судження — це відкрита, розгорнута, явно висловлена думка. Завдяки судженням поняття виникають, формуються, розвиваються, а сформовані — розкриваються, з'ясовується їхній зміст та обсяг [13, с. 67].

Ціннісна оцінка (англ. axiological assessment, value assessment, рос. ценностная оценка) — це думка, яка відбиває ціннісний погляд на об'єкт, тобто встановлює абсолютну чи порівняльну цінність певного об'єкта. Ціннісна оцінка може бути абсолютною чи порівняльною. Абсолютна оцінка — це характеристика одного об'єкта, а порівняльна — пари.

Отже, щоб забезпечити згармонізованість поняття не можна у фахових текстах уживати терміна *судження* в ширшому значенні — «думка про що-небудь, погляд на щось» [15, с. 1411], оскільки тоді ми плутаємо видове поняття з родовим⁴.

Думка як результат мислення та її різновиди з погляду філософії є *змістом*⁵, а зміст не може існувати без форми.

⁴Родове поняття (англ. generic concept, рос. родовое понятие) — поняття у родо-видовому зв'язку, яке має ширший зміст [4, п 3.2.15]. Видове поняття (англ. specific concept, рос. видовое понятие) — поняття у родо-видовому зв'язку, яке має вузьчий зміст [4, п 3.2.16].

⁵Зміст і форма (англ. content and form, рос. содержание и форма) — це парні філософські категорії, у взаємозв'язку яких зміст, як визначальний, презентує єдність всіх складників об'єкта, його властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, суперечностей і тен-

дувати без форми. Оформлюючи думку, людина висловлює її — це може бути внутрішнє мовлення⁶ (англ. inner speech, endophasia, рос. внутренняя речь) або зовнішнє (англ. external speech, рос. внешняя речь)⁷.

Результатом висловлювання (як процесу) є *вислів*, який поєднує в собі думку як зміст та певні мовні конструкції як форму. Через це вислів перебуває в асоціативному зв'язку з обома процесами: мислення та мовлення (рис. 2).

денцій, а форма відбиває зміст, зумовлена ним. Форма — це внутрішня і зовнішня організація змісту, спосіб його існування. Форма має певну визначеність, стабільність і самостійність. Зміст і форма перебувають у діалектичній єдності, є співвідносними категоріями, що відображають дві взаємозалежні, суперечні сторони буття предмета, явища, процесу. Немає форми без змісту і змісту без форми. Хоча зміст відіграє визначальну, провідну роль щодо форми, самий же форми притаманна певна самостійність, і вона впливає на розвиток змісту. Той самий зміст може виявлятися в різноманітних формах. Суперечність, що виникає у процесі розвитку змісту, зрештою розв'язується «скиданням» старої та виникненням нової форми, адекватної розвинутому змісту [7, с. 621].

⁶Видатний радянський психолог Л. С. Виготський (1896—1934) писав: «Внутрішнє мовлення — це народження думки в слові». *Внутрішнє мовлення* існує у формі беззвучного, структурно згорнутого говоріння (мовлення про себе). Пристосовуючись до мети (наприклад, під час усного готування до публічного виступу), внутрішнє мовлення може набирати й розгорнутих форм. Виконує функцію планування в практичній і теоретичній діяльності людини [6, с. 94].

⁷До зовнішнього мовлення належать усі різновиди усного та писемного мовлення [6, с. 94].

Поняття, позначене терміном *вислів* (англ. *expression*, рос. *высказывание*), вимагає особливо уважного згармонізування. Річ у тім, що фактично для цього поняття в різних царинах знань узвичаїлися різні українські терміни, зафіксовані у словниках та наукових працях. Наприклад, у новітньому академічному загальномовному російсько-українському словнику [16, т. 1, с. 409] до російського терміна *высказывание* подано такі відповідники: у процесовому значенні — *висловлювання і висловлення*, а в значенні наслідку — *висловлювання, висловлення, вислів*. Академічний термінологічний словник [17, с. 86] так розмежовує останні залежно від сфери вживання: 1. У філософії та логіці — *висловлювання, висловлення*; 2. У літературознавстві — *вислів, висловлювання*; 3. У лінгвістиці — *висловлення*⁸. Порівняймо дефініції або тлумачення цих понять. У логіці *висловлювання* — це «граматично правильно побудоване розповідне двоскладне речення (взяте зі смислом, яке воно виражає), що має істинне, хибне, невизначене тощо предметне значення» [8, с. 46]. *Висловлення* — це «єдиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, що розглядається з погляду його комунікативної організації» [20, с. 390]. *Вислів* — це «сполучення слів, що виражає закінчену думку або становить певну єдність» [15, с. 151]. Отже, у всіх трьох випадках ідеться про єдність думки як змісту та речення⁹ як форми. З огляду на це, а також на вимоги ДСТУ 3966:2009 щодо системного і однозначного подавання процесових понять [5, п. Г.2.3, Г.5], пропонуємо вживати в усіх суміжних царинах знань однакових термінів, а саме:

- *висловлювання* — дія за значенням *висловлювати*,
- *висловлення* — подія за значенням *висловити*,
- *вислів* — те, що висловлено.

Тобто у процесовому значенні треба вживати термінів *висловлювання // висловлення*, розмежовуючи їх так само, як і дієслова *висловлювати // висловити*, а в значенні результату — лише терміна *вислів*, уточнюючи дефініцію залежно від предметної сфери (філософія, логіка, лінгвістика, літературознавство). Отже, правильними є терміносполуки *спосіб висловлювання* (спосіб як *висловлювати* — *емоційне висловлювання, логічне висловлювання* тощо), *дата висловлення* (дата, коли висловлено), *описовий вислів* та *оцінний вислів* (рис. 2), *емоційний вислів* (як ре-

⁸Таке розмежування часто порушують, уживаючи у лінгвістиці (наприклад, у [18, с. 473—474]) терміна *висловлювання*, а в логіці (наприклад, у [19, п. 161.2; 164.034, 510.633/.634, 164.1, 164.23]) — терміна *висловлення*. Це доводить штучність розмежування, запропонованого в [17, с. 86].

⁹В окремих випадках закінчену думку передають не одним, а сукупністю двох або більше граматично самостійних речень, пов'язаних між собою спільним змістом та будовою. Цю сукупність називають *синтаксичною* або *надфразовою єдністю* [18, с. 628] (англ. *syntactic entity*, рос. *синтаксическое единство*). Проте далі для простоти йтиметься лише про речення.

зультат емоційного висловлювання), *письмовий вислів* тощо.

Згармонізованість поняття *вислів* має велике практичне значення для стандартизації, бо поняття *положення* у [21, п. 7.1] та його різновиди *вимога, рекомендація та твердження* у [22, п. 3.3.1—3.3.3] визначено англійською як *expression in the content of a normative¹⁰ document* (укр. *вислів, що міститься у НД*). Ця дефініція не збігається з російською: *логическая единица содержания нормативного документа*, яку, на жаль, скопійовано у [9, п. 9.1]. Отже, англійською йдеться про вислів як єдність змісту та форми, а російською та українською лише про єдність змісту без урахування форми. Останнє не дає змоги класифікувати положення за змістом і мовною формою одночасно.

Оскільки мовознавці розглядають вислів як єдиницю мовлення, другим питанням, яке потребує нашої уваги, є правильне розмежування понять *мова і мовлення*. У сучасному мовознавстві, починаючи з праць швейцарського лінгвіста Фердінанда де Сосюра (1857—1913), розрізняють три поняття [23, с. 26—27; 24, с. 92; 25, с. 37]:

- *мовленнева діяльність* [16, т. 3, с. 883; 26, с. 45] (*фр. langage, англ. speech activity, language behavior, рос. речевая деятельность*) — сукупність психофізіологічних дій організму людини, спрямованих на мовлення в усній чи письмовій формі (говоріння, писання) та на його сприймання (слухання, читання) і розуміння;
- *мова* (*фр. langue, англ. language, рос. язык*) — система знаків і правил їх уживання, яку використовують для спілкування та пізнання;
- *мовлення* (*фр. parole, англ. speech, рос. речь*) — процес говоріння (писання), що втілюється в конкретні тексти.

У людському суспільстві мова виконує цілу низку функцій (рис. 3), найголовнішими або базовими з яких є такі:

- 1) *комунікативна функція* — мова є головним засобом спілкування, без якого не може існувати жодне суспільство, на якому б рівні воно не перебувало. Базову комунікативну функцію реалізують шість додаткових функцій, підпорядкованих, але не тотожних їй (рис. 3). Реалізуючись у мовленні, мова дає змогу встановлювати та підтримувати контакти із співрозмовниками (*контактовстановлювальна функція*), завдяки яким — передавати їм інформацію (*інформаційна функція*), впливати на співрозмовників (*імпресивна функція*), надавати передаваній інформації чуттєвого забарвлення (*емоційна функція*), відбивати внутрішній світ мовця (*експресивна функція*)¹¹, задо-

¹⁰У [22, п. 3.3.1—3.3.3] слово *normative* випущено.

¹¹Експресивну функцію не слід плутати з емоційною: експресивна передає особистість мовця, а емоційна — його почуття та оцінки певної інформації, а це різні речі, хоча і пов'язані між собою.

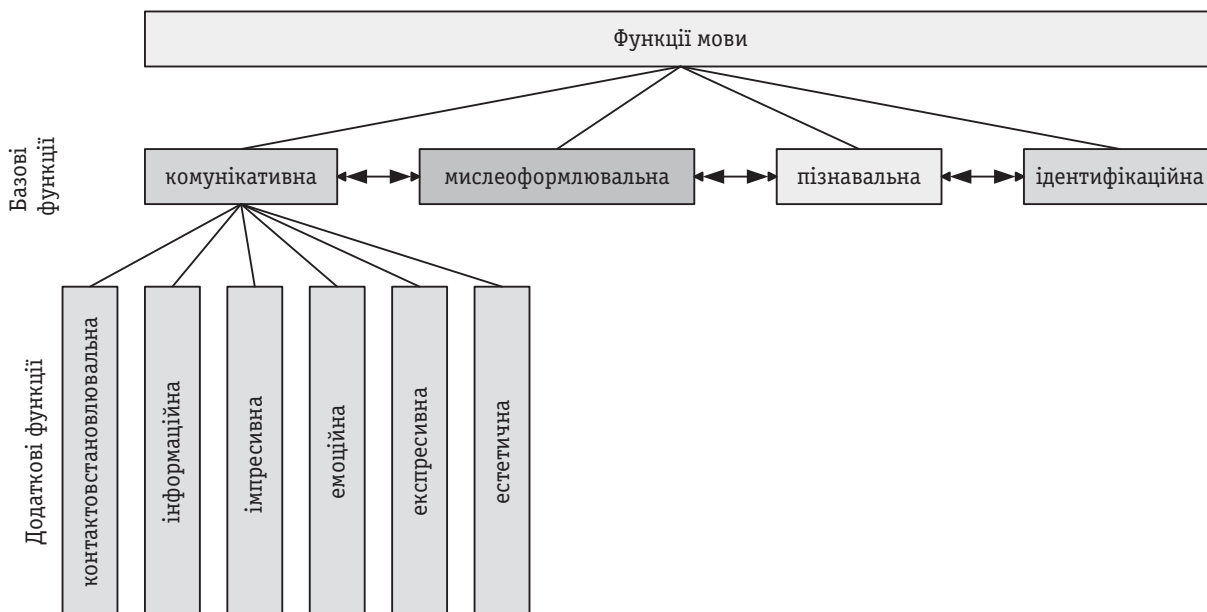

Рис. 3. Функції мови

вольняти естетичні смаки завдяки фольклору, творам красного письменства, пісням, театральним виставам тощо (*естетична функція*).

- 2) *мислеоформлювальна функція* — мова є засобом формування, оформлювання й існування думки: без називання немає думання, осмислювання реальності¹²;
- 3) *пізнавальна функція* — мова є засобом формування, фіксування, зберігання та передавання нагромаджених знань;
- 4) *ідентифікаційна функція* — мова є засобом ототожнювання особи з певною людською спільнотою.

Розглядаючи ці функції мови, потрібно чітко розуміти, що мова як система є лише засобом, що уможливує спілкування, а реалізується спілкування саме завдяки мовленню, яке безпосередньо оформлює і передає думки засобами певної мови [8, с. 185]. Між мовою і мовленням також існує діалектичний зв'язок¹³ і відповідно асоціативний зв'язок між цими поняттями (рис. 2).

З огляду на викладене вище потрібно термінологічно розрізняти ознаки, пов'язані з *мовою* і *мовленням*, уживаючи двох різних прикметників *мовний* та *мовленнєвий*. Наприклад, *мовленнєва* ситуація (*англ. speech situation, рос. речевая ситуація, ситуація ре-*

чи) — це сукупність обставин, за яких відбувається мовлення; а *мовна* ситуація (*англ. linguistic situation, state of language, рос. языковая ситуація*) — сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їхніх територіальних і соціальних стосунках та функційний взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень [26, с. 155—156].

Отже, мислення (як процес, пов'язаний із формуванням свідомості) і мова (як засіб утілювання змісту свідомості у певній формі) виникають і розвиваються одночасно¹⁴. Вони пов'язані між собою діалектичними відношеннями й утворюють взаємозумовлену єдність, відображаючи тим самим навколишній матеріальний світ, який у мовознавстві називають *позамовною дійсністю* (*англ. extralinguistic reality, рос. внеязыковая действительность*). Через це на рис. 2 показано асоціативні зв'язки між мовою та мисленням, між мисленням і мовленням, а також між мовою та позамовною дійсністю.

На рис. 2 показано два основні різновиди висловів: описовий і оцінний. Обидва використовують для викладання положень НД. Розгляньмо їх з погляду змісту і форми.

Змістом описового вислову є *судження*, а формою — чітко визначені різновиди речення. Те саме судження можна викласти різними реченнями тієї самої мови чи різних мов, що підтверджує певну самостійність форми щодо змісту. Тобто судження можна характеризувати як те спільне, що мають два речення, ►

¹²Олександр Потебня писав: «мова є засіб не висловлювати вже готової думки, а створювати її, що вона (мова — М. Г., С.К.) — не відбиття світогляду, який уже склався, а діяльність, що його формує» [27, с. 151].

¹³Мовлення є формою існування живої мови, мова функціонує лише у мовленні й завдяки цьому перебуває в постійному розвитку. Мова відносно стабільна — мовлення динамічне; мова об'єктивна й обов'язкова — мовлення суб'єктивне і довільне; мова відбиває колективний досвід, а мовлення — насамперед досвід індивідуума. Якщо у мові відбито ментальність народу, то у мовленні — риси конкретної людини з її свідомістю, знаннями, етичними параметрами, соціальними характеристиками [25, с. 37].

¹⁴«Мову можна ще порівняти з аркушем паперу: думка — його лицевий бік, а звук — спідній; не можна розрізати лицевий бік, не розрізавши і спідній; так само і в мові не можна відділити ані думку від звуку, ані звук від думки; цього можна досягти лише через абстракцію, що неминуче призводить або до чистої психології, або до чистої фонології» [23, с. 143].

які є ідентичними перекладами одне одного¹⁵. Отже, не можна плутати судження з описовим висловом: *описовий вислів* — це єдність змісту і форми, тобто певним чином оформлене судження.

Змістом оцінного вислову є *ціннісна оцінка*, а формою — так само певні різновиди речення, але відмінні від тих, що їх вживають для описових висловів. На цю відмінність форми потрібно зважати, формулюючи правила викладання різних положень НД.

Отже, формою будь-якого вислову є *речення* (англ. *sentence*, рос. *предложение*), яке є основною синтаксичною одиницею, бо саме на рівні речення реалізуються найважливіші функції мови: комунікативна, мислеоформлювальна і пізнавальна (рис. 3). У мовознавстві є різні підходи до трактування речення. Сучасна лінгвістика розглядає речення як багатоаспектну синтаксичну одиницю. Зокрема, в українському мовознавстві розрізняють [20, с. 45, 50, 52—54]:

- 1) *формально-синтаксичну* організацію речення, основу якої становить структурна схема (модель), згідно з якою можна побудувати конкретне речення. З огляду на синтаксичні зв'язки виділяють компоненти речення, що є важливим для визначення типу речення;
- 2) *семантико-синтаксичну (семантичну)* організацію, що враховує взаємозв'язок формальної будови і значення синтаксичних одиниць. Семантична структура речення — це мовне значення речення, створюване взаємодією семантики структурної схеми речення і лексичних значень слів, що її заповнюють;
- 3) *комунікативну* організацію, що враховує передавання реченням певного змісту. Комунікативна організація речення зумовлена мовленнєвою ситуацією і визначеним нею *комунікативним завданням*¹⁶.

Комунікативна організація речення належить до сфери мовлення, тоді як формально-синтаксична і семантико-синтаксична організації речення — до сфери мови [20, с. 53]. Це дає підставу відокремити формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організації, з одного боку, від комунікативної, з другого, і вживати двох термінів: *речення* у першому випадку та *вислів*¹⁷ у другому.

¹⁵Так, твердження «Плавт сказав, що людина людині вовк» повідомляє, яке судження належить Плавту, але нічого не каже про використану мову. Цю думку можна викласти як українською, так і будь-якою іншою мовою. Якщо ж ми кажемо про чийсь вислів, ми подаємо його певною мовою. Правильно, що Плавту належить вислів (речення) «*Ното homini lupus est*», але неправильно, що йому належить речення «Людина людині вовк» [14, с. 179].

¹⁶*Комунікативне завдання* (англ. *communicative task*, рос. *коммуникативное задание*) — потреба передати чи отримати певну інформацію або вплинути на співрозмовника [26, с. 56].

¹⁷Цей лінгвістичний термін (рос. *высказывание*) запропонував чеський мовознавець Вілем Матезіус (*Vilem Mathesius*, 1882—1945) у своїй праці «Про так зване членування речення» [28], виданій посмертно 1947 року.

Тобто, *речення* — це абстрактна віртуальна мовна одиниця, певна структурна модель, яку описують, не зважаючи на її лексичне наповнення і виражене нею комунікативне завдання, а *вислів* — це конкретна мовленнєва одиниця, для якої властиві лінійна реалізація віртуальної моделі, комунікативна спрямованість, інтонаційне оформлення, значення, що залежить від мовленнєвої ситуації¹⁸ [29, с. 251]. Таке розмежування речення і вислову збігається з логіко-філософським поглядом на вислів і речення як на зміст і форму. Розмежування речення і вислову належить до складних теоретичних питань сучасної лінгвістики [20, с. 56], тому його детальний розгляд виходить за рамки цієї статті. Зауважимо лише, що межі речення і вислову можуть не збігатися: вислів може бути більшим або меншим за структурну схему речення. Щодо першого випадку, то, як зазначено вище, формою вислову може бути не одне речення, а синтаксична єдність (рис. 2). Другий може реалізуватися лише у загальнозживаному мовленні, де висловами можуть бути й так звані неграматичні речення (англ. *non-grammatical sentence*, рос. *неграмматическое предложение*), які взагалі не відповідають структурним схемам речення, наприклад різні репліки, привітання тощо [29, с. 252]. Для фахового мовлення, зокрема для текстів НД, цей випадок неможливий.

«Хоч більшість мовознавців теоретично розрізняють речення і висловлення (запропонованою термінологією — вислів — М. Г., С. К.), однак термін *висловлення* поки що не знайшов широкого практичного застосування; звичайно в цьому значенні традиційно вживається термін *речення* з уточненням у *комунікативному (функціональному) аспекті*» [29, с. 252]. Так, у підручнику [30, с. 291] *речення* визначено як основну граматично оформлену, інтонаційно завершену, комунікативну мовну одиницю, яка формує і виражає відносно самостійну думку, що відображає фрагмент позамовної дійсності й показує різні відношення повідомлюваного змісту до буття.

Речення відрізняється від слова й словосполучення трьома основними ознаками: комунікативністю¹⁹, предикативністю²⁰ й модальністю [18, с. 473]. Перші два поняття ми не розглядаємо, оскільки вони є суто

¹⁸Те саме речення за різних мовленнєвих ситуацій може утворювати різні комунікативні одиниці, що різняться змістом відповідно до комунікативного завдання та наявності / відсутності експресивно-стилістичного забарвлення [20, с. 56].

¹⁹*Комунікативність* (англ. *communicativeness*, рос. *коммуникативность*) — це спрямованість вислову на слухача, яку виражають за допомогою інтонації (підвищення й пониження тону, інтонаційного виділення окремих слів тощо), вставних слів на зразок *чуєте, знаєте, майте на увазі, уявіть собі*, підсилювальних часток, звертань тощо. Той, хто говорить, хоче, щоб його слухали й реагували на його слова [18, с. 473].

²⁰*Предикативність* (англ. *predicativity*, рос. *предикативность*) — це прив'язка вислову до дійсності, яку виражають за допомогою часових форм дієслова (минулий, давноминулий, тепе-

мовознавчі. Проте модальність є міждисциплінарним поняттям, яке вивчають філософія, логіка і мовознавство і яке дуже важливе для стандартизації.

У сучасній філософії під *модальністю* (англ. modality, рос. модальность, від лат. modus — міра, спосіб) розуміють характеристику особливостей існування певного предмета або явища, протікання процесу (*онтологічна*²¹ *модальність*), а також спосіб побудови чи розуміння вислову щодо предмета, явища або процесу (*гносеологічна*²² *модальність*) [7, с. 381; 31, т. 16, с. 390]. Поняття модальність для судження ввів до наукового обігу ще Арістотель, який писав, що «будь-яке судження є або судження про те, що властиве (рос. присуще), або про те, що доконечно властиве (рос. необходимо присуще), або про те, що можливо властиве (рос. возможно присуще)» [32, с. 11]. Потім поняття *модальність* перейшло до класичної філософської системи. З розвитком неklasичної логіки, яка не ґрунтується на принципі двозначності, поняття *модальність* поширилось на різні види висловів, що їх не можна оцінювати з погляду істинності чи хибності.

Модальність вислову можна трактувати двояко — як модальність, що стосується власне форми вислову, а не його змісту (модальність *de dicto*²³) або як модальність самих предметів, явищ та процесів, зазначених у вислові (модальність *de re*²⁴). Поняття *модальності* дає змогу глибше і тонше проаналізувати особливості та закони пізнавальної діяльності людини.

Отже, по-перше, саме на модальності ґрунтується, з одного боку, поділ висловів у логіці на описові та оцінні (рис. 2), а також виділення подальших різновидів цих висловів; а з другого, класифікація речень

рішній чи майбутній час) та обставин місця й часу (просторова й часова віднесеність) [18, с. 474].

²¹Онтологічний (від гр. ontos — суще + logos — учення) — стосовний до буття чи розділу філософії, що вивчає буття, його основи, принципи, структуру і закономірності [7, с. 458; 15, с. 844].

²²Гносеологічний (від гр. gnosis — пізнання + logos — учення) — стосовний до пізнання чи розділу філософії, що вивчає сутність пізнання і критерії його достовірності та істинності [7, с. 678; 15, с. 248].

²³de dicto (лат.) — щодо мовлення (рос. о речи) [33, с. 167], тобто відносно того, що стосується саме вислову, а не будь-якого предмета, явища, процесу, про який ідеться у вислові.

²⁴de re (лат.) — щодо речі (рос. о вещи) [33, с. 168], тобто відносно того, що стосується властивостей предметів, зазначених у вислові, а не власне вислову.

у мовознавстві [30, с. 294—298]. Тому саме на модальності має ґрунтуватися класифікація положень НД як за змістом, так і за формою, а також правила викладання цих положень в українських НД. Проте, міждисциплінарний розгляд модальності та пов'язана з ним класифікація положень НД виходить за межі цієї статті й має стати предметом наступної публікації.

По-друге, філософи і логіки, досліджуючи вислови, ідуть від їхнього змісту, а мовознавці — від форми. Проте, як перші, так і другі досліджують той самий об'єкт, а вживання різних термінів (*висловлювання, висловлення*) створює перешкоди на шляху міждисциплінарних досліджень. Це ще раз підкреслює, як актуально згармонізувати міждисциплінарні поняття і терміни, зокрема, запровадивши спільний термін *вислів*, як відповідник англ. expression та рос. высказывание.

ВИСНОВКИ

1. У статті на прикладі актуальної міждисциплінарної проблеми формування, фіксування, зберігання та передавання фахових знань продемонстровано можливість згармонізувати міждисциплінарні поняття та терміни.

2. Запропонований підхід ґрунтується на засадах, викладених у ISO 704:2009 [2] та ДСТУ ISO 860-99 [3], і використовує поняттєві схеми [2, п. 0.2; 4, додаток А] як ефективний засіб установлення зв'язків між поняттями, зокрема суміжних предметних сфер.

3. Напрямом подальших досліджень мають стати, по-перше, міждисциплінарний розгляд модальності та пов'язане з ним узгодження між собою різних класифікацій положень НД, запропонованих у [21, п. 7], [9, п. 9] та [22, п. 3.3, 6.5.1, 6.6.1.3, додаток Н], що фактично ґрунтуються на модальності; по-друге, розроблення пропозицій щодо формалізування викладу кожного різновиду положень НД засобами української мови; по-третє, установлення відповідності між англійськими, наведеними в додатку Н [22], та українськими формами, що істотно зменшить трудомісткість перекладання і значно поліпшить якість національних стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими методом перекладання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Есперсен О. Філософія граматики / О. Есперсен ; пер. с англ. В. В. Пассека і С. П. Сафроновой ; под ред. і с предисл. проф. Б. А. Ильиша. — М. : Изд-во иностранной литературы, 1958. — 404 с. — Режим доступу: http://www.classes.ru/grammar/108.Jespersen_Otto_The_philosophy_of_grammar/

2. Terminology work — Principles and methods : ISO 704:2009(E). — Third edition 2009-11-01. — ISO, 2009. — VIII, 66 p. — (International standard) (Термінологічна робота — Принципи та методи. Міжнародний стандарт).

3. Термінологічна робота. Гармонізування понять і термінів : ДСТУ ISO 860-99 — К. : Держстандарт

- України, 2000. — IV, 8 с. — (Національний стандарт України).
4. Термінологічна робота. Словник термінів. Частина 1. Теорія та використання (ISO 1087-1:2000, IDT) : ДСТУ ISO 1087-1:2007. — К. : Держспоживстандарт України, 2008. — VI, 36 с. — (Національний стандарт України).
 5. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2009. — К. : Держспоживстандарт України, 2010. — IV, 31 с. — (Національний стандарт України).
 6. Психологічний словник / Ред. В.І. Войтко. — К. : Вища школа, 1982. — 215 с.
 7. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. — М. : Сов. Энциклопедия, 1983. — 840 с.
 8. Логіка : словник-довідник / авт.-уклад. М. Г. Тофтул. — К. : ВЦ «Академія», 2012. — 312 с. — (Серія «Nota bene»).
 9. Національна стандартизація. Стандартизація та суміжні види діяльності. Терміни та визначення основних понять : ДСТУ 1.1:2001 // Національна стандартизація. — К. : Держспоживстандарт України, 2003. — С. 21—62. — (Національний стандарт України).
 10. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ) : ДСТУ 1.5:2003 // Національна стандартизація. — К. : Держспоживстандарт України, 2003. — С. 83—142. — (Національний стандарт України).
 11. Національна стандартизація. Правила і методи прийняття та застосування міжнародних і регіональних стандартів. (ISO/IEC Guide 21:1999, NEQ) (перевидання зі зміною № 1) : ДСТУ 1.7:2001 // Національна стандартизація. — К. : Держспоживстандарт України, 2003. — С. 143—174. — (Національний стандарт України).
 12. Цалін С. Д. Логічний словник-довідник / С. Д. Цалін. — 4-те вид. випр. і доп. — Харків : Факт, 2006. — 384 с.
 13. Тофтул М. Г. Логіка : підручник / М. Г. Тофтул. — 2-ге вид., допов. — К. : ВЦ «Академія», 2006. — 400 с. (Серія «Альма-матер»).
 14. Горский Д. П. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, А. Л. Никифоров. — М. : Просвещение, 1991. — 208 с.
 15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
 16. Російсько-український словник: У 4-х т. / І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок та ін.; НАН України, Інститут української мови. — К. : Знання, 2011—2014. — Т. 1 А-Й. — 2011. — XXXVIII, 992 с.; Т. 2. К-О — 2012. — X, 860 с.; Т. 3. П-Р — 2013. — X, 933 с.; Т. 4. С-Я — 2014. — X, 934 с. — (Серія «Академічні словники»)
 17. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. — К. : Наук. думка, 1994. — 600 с.
 18. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. — К. : Либідь, 2003. — 640 с.
 19. Універсальна десяткова класифікація (УДК) [Електронний ресурс] / зі змінами та доповненнями станом на 2006 рік. — К. : Книжкова палата України ім. Івана Федорова, 2010. — 1 ел. опт. диск (CD-ROM).
 20. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник / К. Ф. Шульжук. — 2-ге вид., допов. — К. : ВЦ «Академія», 2010. — 408 с. (Серія «Альма-матер»).
 21. Guide — Standardization and related activities — General vocabulary : ISO/IEC Guide 2:2004(E/F/R) — ISO/IEC, Eighth edition 2004. — XIV, 60 p. (Настанова — Стандартизація та суміжні види діяльності — Загальний словник. Восьме видання) — Режим доступу: http://www.iso.org/iso/iec_guide_2_2004.pdf
 22. Rules for the structure and drafting of international Standards : ISO/IEC Directives, Part 2:2011. — Sixth edition. — ISO/IEC, 2011 — 72 p. (Правила побудови та викладання міжнародних стандартів, шоста редакція, 2011). — Режим доступу : <http://isotc.iso.org/livelink/livelink?func=ll&objId=4230456&objAction=browse&sort=subtype>
 23. Сосюр Фердінан де. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр; Переклали з франц. Андрій Корнійчук, Костянтин Тищенко. — К. : Основи, 1998. — 324 с.
 24. Ермоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Ермоленко. — К. : Либідь, 2001. — 224 с.
 25. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Любов Струганець. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2000. — 88 с.
 26. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич/ — К. : Довіра, 2007. — 205 с. — Режим доступу : <http://terminy-mizhкульт-komunikacii.wikidot.com/slovyuk>
 27. Потебня А. А. Полн. собр. трудов : Мысль и язык / А. А. Потебня. — М. : Изд-во «Лабиринт», 1999. — 300 с.
 28. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / Избранные труды по языкознанию: пер. с чеш. и англ. / В. Матезиус; закл. ст. Д. В. Сичинавы. — 2-е изд. — М. : Едиториал УРСС, 2010. — С. 161—167. — (Серия «Лингвистическое наследие XX века»).
 29. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : Підручник / М. П. Кочерган. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Видавничий центр «Академія», 2006. — 464 с. — (Серія «Альма-матер»).
 30. Сучасна українська мова : Підручник / За ред. О. Д. Пономарева. — 4-те вид. — К. : Либідь, 2008. — 488 с.
 31. Большая Советская Энциклопедия: В 30-ти т. — М. : Сов. энциклопедия, 1969—1975. — 30 т.
 32. Аристотель. Аналитики первая и вторая / Аристотель; пер. с греч. — М. : Гос. изд-во полит. лит., 1952. — 489 с.
 33. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. — М. : Наука, 1975. — 720 с. ■